Türkiye’deki Kürt Çatışmasına Geçiş Dönemi Adaleti Çerçevesinden Bütüncül Bir Bakış

written by Güneş Daşlı | 9 Ocak 2023

Geçiş dönemi adaletinin (GDA) henüz sonlanmamış çatışma çerçevesinde ele alınması yeni bir alan. Son yıllarda yapılan çalışmalar bu alanı büyütüyor. Örneğin Norveç Barış Enstitüsü (PRIO), 204 çatışmalı ülkeyi kapsayan araştırmasında, GDA süreçlerini ya da onun önemli ayağı olan yargılamaları ve yargı sürecinin çatışmaya etkisine dair yazının ilerleyen kısımlarında tartıştığım önemli bulgular ortaya koydu[1].

Türkiye’de 40 yıldır süren PKK ile Türkiye arasındaki silahlı çatışmayı, GDA’nın çatışmanın sonlanmasını beklemek yerine, devam ederken uygulanması ve ele alınmasına dair çok az çalışma var.[2] Türkiye için GDA’yla ilişkili olarak aşağıda daha ayrıntılı açıkladığım çatışmadan kaynaklı zorla yerinden edinme ve zorla kaybetmelere dair bazı mekanizmalar işletildi. Bu mekanizmalar, mevcut literatürde genelde kendi içinde, GDA ile ilişkilendirilerek ama birbiriyle bağlantısı kurulmadan incelenmiştir.[3] Bu çalışmalarda, GDA klasik anlamdaki çatışma sonrası mekanizmalar bütünü olarak ele alınmıştır. Bu yazıda mevcut literatüre dayanarak, ama analizimi bir adım daha ileriye taşıyarak ayrı ayrı ele alınan GDA’yla ilişkili ayakları birlikte değerlendiriyorum. Var olan çalışmalardan ayrışarak öncelikle Türkiye’de GDA’nın üç temel pradigması olan onarım, ceza yargılamaları ve hakikat ile ilişkili uygulanmış resmi mekanizmaların fotoğrafını çekiyorum. Türkiye’deki resmi mekanizmaları tarifledikten sonra ise GDA’yı bir mekanizma setinden çok, bir perspektif olarak ele alıp aşağıda detaylandırdığım eleştirel bir analiz sunuyorum.

Yazının temel eleştirel bakışı; Türkiye’nin Kürt sorunu bağlamında oluşan adaletsizliklerle baş etmek için kurduğu mekanizmalarda GDA bağlamını açık ya da örtük hiçbir şekilde kullanmamasıdır. Aşağıda açıkladığım iddiama göre, devlet GDA’yı bir çatı olarak benimseseydi, yani onarım, yargılama ve hakikate dair atılan adımlar birbiriyle ilişki kurularak, birbiriyle diyalog içinde kurgulansaydı, çatışmanın devamına rağmen bu adımlar geçmişle yüzleşmede belli ölçüde bir yol katetmeye yarayabilirdi.

Kürt Çatışmasının mağdurları için onarım ve 5233 sayılı Tazminat Kanunu

GDA'nın uzun zamandır temel ayaklarından biri olarak kabul edilen onarım, tazminatın ötesinde çeşitlenen mekanizmaları içermektedir. Türkiye'de onarım ayağında atılan en temel adım 90'lardaki zorunlu göçe bir yanıt olarak 2004'te yasalaşan uzun adı "5233 Sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun" olan Tazminat Kanunu'ydu. Bu yasa sivil toplum örgütlerince çokça eleştirildi. İhlallerde devlet sorumluluğunu kabul etmek ve zararları onarmaktan ziyade Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde biriken 1500'ü bulmuş dosyanın getirdiği "külfet"ten kurtulmak için çıkarıldığının altı çizildi.[4] Öteyandan, bu kanun için yetersiz olsa da Türkiye için azımsanmayacak bir kamu kaynağı ayrıldı, başvuruların yoğun olduğu ilk uygulamada tazminat süreci 5 yıl sürdü ve onlarca memur bu süreçte görevlendirildi.

Burada ulaşmaya çalıştığım soru tüm bu kısıtlılıklara rağmen, Tazminat Kanunu ve uygulamasına harcanan zamansal ve beşeri emek, GDA bağlamında bir adalet anlayışına katkı sunabilir miydi?

Tazminat Kanunu eğer mağdur-merkezli bir yaklaşımla yürütülmüş olsaydı bir katkıya dönüşebilirdi. GDA çerçevesinden bakıldığında, kaynakların daha fazla olması ya da mekanizmaların mükemmel hale getirilmesinden ziyade, zorunlu göçten, köy yakmalardan ve zorla kaybetmelerden kaynaklı zarar görmüş kişilerin yasanın meclisteki yapım sürecine ve valiliklerdeki komisyonlara aktif katılımının sağlanması, bu yasayı mağdurların yönettiği bir sürece dönüştürebilirdi. Böyle bir sahiplenme, sonunda tazminatlar aynı miktarda verilseydi dahi, fikrimce, farklı bir etki yaratabilirdi.

İkinci sorunlu nokta ise yasanın adaletle bağının hiçbir şekilde kurulmamış olmasıydı. Halbuki yasaya konu olan zararların pek çoğu dava konusuydu. Doğrudan ceza yargılamalarına yol açmasa bile, burada devletin sorumluluğunu işaret eden, örneğin mağdurların da talebi olan manevi tazminatın dahil edilmesi gibi bir adım atılabilirdi.[5] Ancak aksine, TESEV'in yasanın uygulanmasına dair tazminat sürecinde görüştüğü bir memurun söylediği gibi, verilen tazminatları bile devlete en az yük olacak şekilde ödeme mantığı[6] ve bunun altında yatan vatandaşına karşı kutsal devlet anlayışı tazminat sürecine hakim oldu. Bu kopukluklar ve bütüncül bir bakış açısının olmaması, sonunda, tazminatın onarım bağlamında adaletle olan bağının kurulmamasına neden oldu.

90'larda yaşanan insan hakları ihlalleri için ceza adaleti ve hesap verilebilirlik

GDA'nın ceza adaleti ayağına dair en büyük gelişme, 2007 yılında başlayan Balyoz ve Ergenekon davalarının etkisiyle açılan davalardı. Bu davalar ve 2009 yılında açılan Temizöz ve Diğerleri davası, 2002'de tek başına iktidara gelen AKP hükümetinin, devletin özellikle askeriyedeki radikal ulusalcı kesimle hesaplaşmasının bir parçasıydı. Ancak bu davalardaki sanıkların çoğu 90'larda işlenen zorla kaybetme ve faili meçhul suçlarının da failleriydi. Mağdurların ve Kürt avukatların davalara müşteki olarak dahil olmaları başka davaların da açılmasını sağladı. Kamuoyunda JİTEM davaları olarak bilinen davalar 2011 ve 2015 yılında arka arkaya açıldı[7]. JİTEM uzun adıyla Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele, devletin 90'lardaki çatışmalarda zorla kaybetme, köy yakma, faili meçhul cinayetler gibi suçları işlemesi için kurduğu, mafya ve askeriye ile çalışan paramiliter gruptu. Devletin sürekli inkar ettiği bu paramiliter yapı, JİTEM davalarında ifade veren sanıklarca inşa edildi. Öte yandan, davaların bir geçmişle hesaplaşma mekanizmasına dönüşmediğine, Temmuz 2015'te çözüm sürecinin bitimiyle birlikte tek tek beraat, takipsizlik kararları ya da davaların zamanaşımına uğramasıyla şahit olduk. Oldukça iyi hazırlanmış iddianameler, zorla kaybetme olayına dair görgü tanıkları, tutarlı yer gösterme ve tespit çalışmaları, ve faillerin itiraflarına rağmen bu yargılamaların adaletin kıyısına bile yaklaşamamasının elbette hukuksal altyapının eksiklikleriyle ilişkisi büyük. Hafıza Merkezi'nin davaları takip ederek oluşturduğu titiz çalışma raporu bunlara işaret etmektedir.[8]

Davaların çoğu aynı zaman diliminde açılmasına rağmen, 90'larla yüzleşmenin bir yolu olabilecek ne

Tazminat Kanunu süreciyle ne de aşağıda tartıştığım meclis komisyonları ile ilişkisi kurulmamıştır. Oysa ki TBMM'de (Türkiye Büyük Millet Meclisi) kurulan ve 90'lardaki ihlallere dair önemli bilgiler ve tanıklıklar içeren raporların içeriğinden faydalanılabilirdi.

Bu ilişki sadece 1980 yılında kaybedilen Kırbayır zorla kaybetme vakası için kuruldu. Hemen 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında kaybedilen Cemil Kırbayır için 2011 yılında dönemin başbakanı Recep Tayip Erdoğan, kayıp kişinin annesi Berfo Ana ile bir görüşme yaptı. Zorla kaybetmelerin devlet nezdinde inkarının kırılması için tarihi bir görüşmeydi, kamuoyuna açık olan bu görüşmede Erdoğan Berfo Ana'ya oğlunun kemiklerinin bulunması ve hakikatin ortaya çıkarılması için söz verdi. 2011'de Meclis'te kurulan araştırma komisyonu oldukça detaylı ve zorla kaybetme ihlalini açıktan tanıyan bir rapor yazdı, raporda bu olayın yargı sürecinde de araştırılması gerektiğine dair öneride bulundu. Her ne kadar meclis komisyonlarının yargı süreçlerine dair bir bağlayıcılığı olmasa da, komisyon raporunun öneride bulunmasından kısa bir süre sonra vakayla ilgili dava açıldı. Her ne kadar Kırbayır davasının da sonu diğer davalara benzer şekilde sonlansa da bu ilişkinin kurulması GDA bağlamında önemli bir deneyimdi.

Bu tekil örnek dışında ceza yargılamaları ile benzer süreçte kurulan meclis komisyonlarının araştırdığı hakikatler arasında böyle bir ilişkinin kurulmadığını görüyoruz. Bu ilişkisizlik, GDA çerçevesinde düşündüğümüzde Türkiye'de mekanizmaların birbirinden kopuk çalıştığının bir diğer göstergesi.

Hakikatin ortaya çıkarılması ve parlemento komisyonları

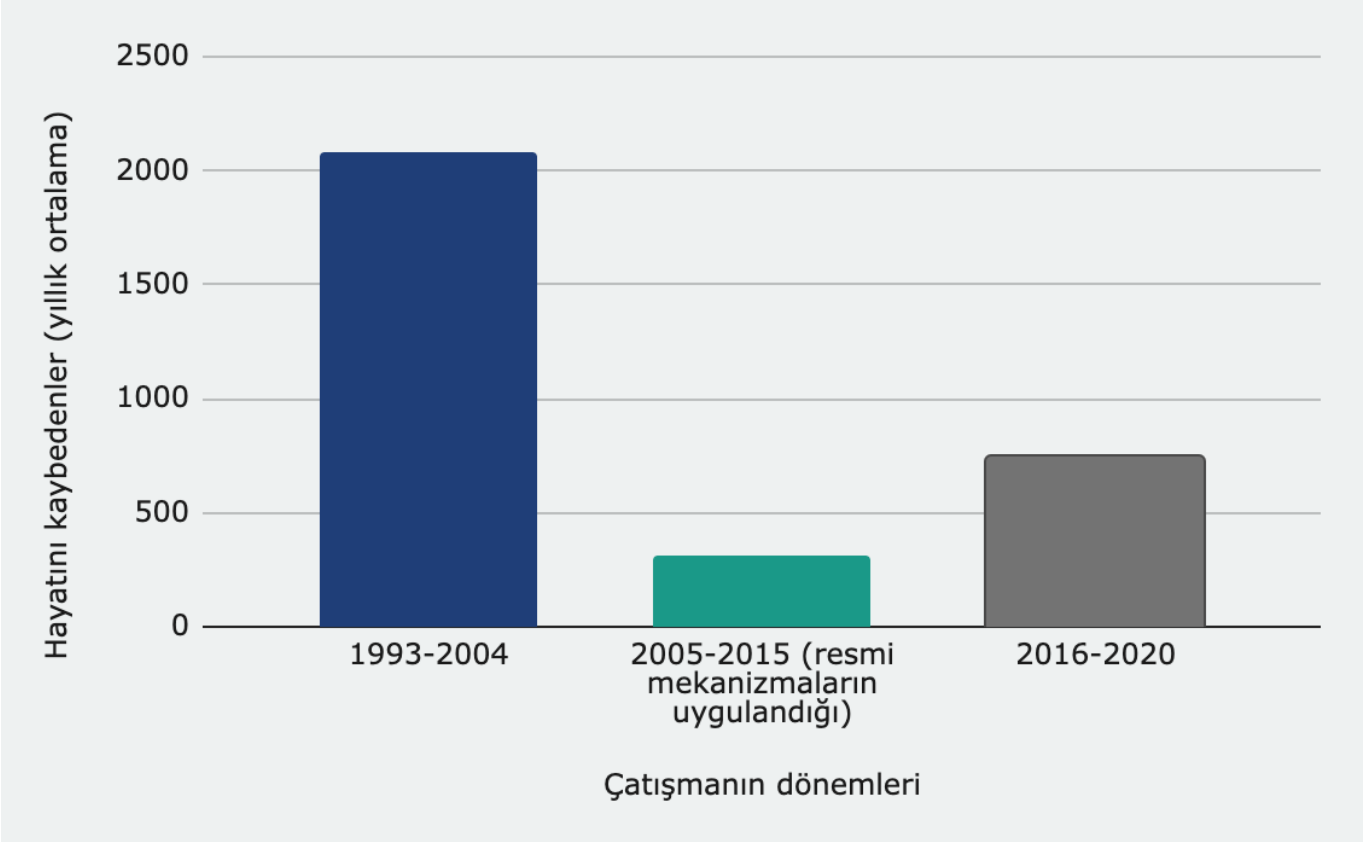
GDA'daki adalet anlayışının onarım ve ceza yargılamaları kadar önemli olan bir diğer ayağı hakikatin ortaya çıkarılması ve tanınması. Türkiye'de bu ayağa denk gelen mekanizmalar meclis araştırma komisyonları oldu. Devletin JİTEM gibi kirli ilişkilerinin dökülmesinde bir kırılma noktası olan 1996'da Susurluk adlı ilçede gerçekleşen bir trafik kazası sonucu ortaya çıkan devlet ile mafya ilişkisi üzerine TBMM'de kurulan Susurluk Komisyonu dışında 2000'lerde kurulan komisyonlar önemliydi. 2011'de zorla kaybetmeleri ilk defa tanıyan Kırbayır Komisyonu kuruldu, 2013'te kurulan araştırma komisyonunun raporunda, 90'lardaki çatışmanın insan hakları bilançosuna dair kapsamlı rakamlar verildi. Yine TBMM'nin dilekçe komisyonunda Dersim katliamına dair eksikliklerleriyle birlikte önemli bir rapor hazırlandı. Tüm bu raporlar bir hakikat komisyonunun yerine geçmese de, çatışmanın devam ettiği bir durumda hakikatin açığa çıkarılmasına hizmet eden mekanizmalar olarak ele alınabilir.

GDA bağlamında baktığımda, meclis komisyonları her ne kadar ikircikli bir dil tuttursa da[9] hakikatin ortaya çıkarılmasına yönelik kayda değer bir rol oynadılar. Meclis komisyon raporunun, zorla kaybetmeyi Kırbayır vakası bağlamında tanıması, bunun tekil bir vaka olmadığına dikkat çekmesi en bariz örneğiydi. Ancak Kırbayır vakası dışında kurulan meclis komisyonları bir mekanizma olarak ne onarım sureciyle ne de ceza yargılamalarıyla ilişkili olarak kurgulanmadı. Örneğin, tazminat yasası sürecinde zorunlu göç ve bu göçün yol açtığı ihlalleri ve hikayeleri kapsayan bir araştırma komisyonu tazminat sürecini destekleyebilirdi. Keza yargılama sürecinde de TBMM'de suçun işlendiğine dair ayrıntılı komisyon raporları yargı süreci dolaylı da olsa destekleyebilirdi. Böyle bir bağlantı kurulmadığı için komisyon raporları meclis aşivlerinde duran metinlere indirildi. Oysa ki henüz barış anlaşması yapılmamış bir süreçte hakikat bağlamında işletilebilecek meclis komisyonları GDA bağlamında daha etkin bir şekilde kullanılabilirdi.

Türkiye'nin kırık dökük geçiş dönemi adaleti resmi

Onarım, ceza adaleti ve hakikat ayaklarında değerlendirdiğim bu adımlar, henüz barış anlaşmasının olmadığı bir deneyimde GDA'ya dair bize ne söylüyor? Devam eden çatışmada GDA literatüründeki tartışmalar, çatışma devam ederken GDA'nın mümkün olup olmadığı, gerçekten de çatışmadan

kaynaklı mağduriyetleri ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmaya elverişli olup olmadığı soruları etrafında dönüyor. Ben burada daha gerçekçi bulduğum Sarkin'e (2016) katılarak, GDA'nın çatışma devam ederken ihlalleri sona erdiremeyeceği, ancak azaltacak bir etki yaratabileceği kanaatindeyim. Keza Türkiye deneyiminde, aynı zaman çizelgesi içerisinde uygulanmalarına rağmen birbirinden kopuk, aksak ve parçalı uygulanan bu mekanizmaların kurulduğu, çözüm sürecini de içine alan 2004-2015 dönemine baktığımızda çatışmadan kaynaklı ölümlerin ciddi oranda düştüğünü görüyoruz.

Rakamlar, İHD'nin 1993'ten 2020 yılına kadar olan yıllık insan hakları bilanço raporlarından derlenmiştir.[10]

Yukarıdaki grafik bu çarpıcı tabloyu ortaya koymaktadır. Tabloda, 1993-2004 yılları arasında yaşamını kaybedenlerin çok yüksek oranda olduğu görülürken, 2005-2015 yılları arasında bu rakam dramatik bir şekilde düşmektedir. Bu dönem, GDA'yı ilgilendiren tazminat programının, JİTEM yargılamalarının ve meclis komisyonlarının kurulduğu yılları kapsamaktadır. Bu bulguya dayanaraki birbirinden kopuk da olsa GDA mekanizmalarının uygulanmasının çatışmanın yoğunluğunu azaltıcı etkide bulunduğunu savlıyorum. Bunu neden sonuç ilişkisi olarak kurmuyorum. Bu dönemde AB adaylık süreci ve ilgili reformların, Kürt legal hareketinin demokrasi mücadelesinin ve son olarak da 2013-2015 yılları arasına denk gelen barış görüşmelerinin etkisi yadsınamaz. Bütün bu girişimlerin toplamında yaşam hakkı ihlallerinin azaldığını söyleyebiliriz. Ancak PRIO'nun "Silahlı Çatışmada Adalet" adlı araştırmasında, silahlı çatışmaların olduğu ülkeler içerisinde ceza yargılamalarının ve/veya hakikat komisyonu gibi mekanizmaların kurulmasının, bu mekanizmalara hiç başvurulmayan ülkelere göre çatışmanın yoğunluğunu azalttığı bulgulanmıştır[11]. Türkiye deneyimi de bu bulguyu destekler yöndedir.

Çatışma devam ederken GDA bağlamında Türkiye deneyimine bütüncül bir şekilde baktığımda, Türkiye GDA vari mekanizmaların sadece bir tanesiyle yetinmeyip üçünü birden harekete geçirmiştir. Bu olumlu gibi görünse de, bu mekanizmaların birbirinden kopuk olması; onarım, ceza adaleti ve hakikat ayaklarının birbiriyle içerden ilişkili olmaması kritik bir eksiklik olarak beliriyor. Bu bağın belli bir ölçüde bile kurulmaması, aslında her üç ayakta-tazminat kanunu, JİTEM davaları ve meclis komisyonları- dert edilen ihlallerin 90'larda işlenmiş ve Kürt meselesi bağlamında olan

haksızlıklar olduğu gibi çok büyük bir hakikatin de AKP hükümeti tarafından ıskalandığını da göstermektedir.

Son olarak tüm bu eksiklikler ve kopukluklara rağmen 2004-2015 yılları arasında yaşanan süreç mağdurlar ve sivil toplum örgütlerinin büyük çabalarıyla muazzam bir arşive ve hafızaya dönüştüğünün altını çizerim. Çatışma devam ederken GDA mekanizmalarının uygulanmasının bir önemli etkisi de ileride oluşabilecek geçiş süreçlerine yönelik bir altyapı oluşturmasıdır. Türkiye deneyiminde de hem oluşan arşivlerin hem de sivil toplumun daha tecrübeli hale gelmesinin ileride oluşabilecek geçmişle yüzleşme süreçleri için bir altyapı oluşturduğunu öngörebiliriz.

---

[1] Binningsbø, Helga Malmin & Cyanne Loyle, Justice During Armed Conflict: Trends and Implications, Conflict Trends, PRIO, 2018.

[2] Bu çalışmalar arasından en kapsamlı ve bütüncül olanı, Nisan Alıcı'nın Ulster Üniversitesi Geçiş Dönemi Adaleti Enstitüsü'nde yürütmüş olduğu doktora çalışması ve yayınlanmamış doktora tezidir.

[3] 2004'de yasalaşan ve halen yürürlükte olan Tazminat Kanunu'nun GDA bağlamında inceleyen bir çalışma için: Yeliz Budak, Dealing with the Past: Transitional Justice, Ongoing Conflict and the Kurdish Issue in Turkey, International Journal of Transitional Justice, 9, 219-238, 2015. JITEM davalarını GDA bağlamında tartışan bir yazı için bakınız: Özlem Has, Jitem Davaları Işığında Geçiş Dönemi Adaletini Tartışmak, "Geçiş Dönemi Adaleti: Dönüşün Özneler, Yöntemler ve Araçlar" içinde, Hafıza Merkezi Yayınları, 2020.

[4] Dilek Kurban ve Mesut Yeğen, Adaletin Kısıyında: : 'Zorunlu' Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler- 5233 Sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi- Van örneği, TESEV, 2012.

[5] ibid.

[6] ibid.

[7] Açılan davalara dair ayrıntılı bilgi için, bir veritabanı sunan websitesi için bakınız: https://www.failibelli.org/tum-davalar/

[8] Hafıza Merkezi, 1990lı yıllardaki Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlık Sorunu ve Kovuşturma Süreci, 2021.

[9] Bu ikircikli dili Türkiye devletinin geçmişten gelen pek çok metinde görmek mümkün. Ancak Meclis raporlarını incelediğimde, bir yandan 90'larda yaşanan ihlalleri tanıyan, hatta devletin hukuk çerçevesini aşarak suç işlediğini kabul eden bir tutum var iken öte yandan "terörle mücadele" ya da "kamu güvenliği" gibi muğlak tanımları da elden bırakmadığını görmek mümkün. Bu ikircikli tavır özellikle Kürt yurttaşlar için devlete olan zedelenmiş güvenlerinin daha da zarar görmesine neden olabilir. Bu on yıllardır yıpranmış güvenin tekrar nasıl onarılabileceği ayrı bir çalışma alanı ister.

[10] 1993 yılından 2020 yılına dair İHD'nin hazırlamış olduğu insan hakları bilançolarını görmek için bakınız: https://www.ihd.org.tr/category/c86-raporlar/c32-bilanar/page/3/.

[11] İlgili araştırmanın özet bulguları için linke bakınız: https://www.prio.org/publications/11004

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.